

24. Самбірський Д. Дещо про свято-андріївські звичаї й вірування в Самбірщині (с. Городище) / Д. Самбірський // Життя і знання. – Львів. – 1938. – Ч. 12. – С. 357.
25. Свидницький А. Великдень у Подолях / А. Свидницький // Основа. – СПб.: В Типографії І. Тиблена і комп., 1861 (ноябрь – декабрь). – С. 26-71.
26. Сивицький М. Духова культура / М. Сивицький // Лемківщина: Земля – люди – історія – культура. Т. II: Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. – Т. 206. – С. 102-194.
27. Скоропад В. Мої спогади / В. Скоропад // Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник. – Вип. 3. – Борщів: Чумацький шлях, 1993. – 100 с.
28. Сырку П. Изъ быта бессарабскихъ румынъ. I. Народный календарь румынскаго населенія въ Бессарабіи / П. Сырку // Живая старина. – 1913. – В. I-II. – Годъ XXII. – С. 147-180.
29. Франко І. Людові віруваня на Підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – Т. V. – Львів, 1898. – С. 160-218.
30. Хомик В. Звичаї та обряди лемків / В. Хомик // Наше Слово. – Варшава, 1963. – № 23. – С. 5.
31. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. Чубинский. – С.-П., 1872. – Т. 3. – 488 с.
32. Biegeleisen H. U kolebki. Przed oltarzem. Nad mogiłą / H. Biegeleisen. – Lwów, 1929. – 572 s.
33. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877-1891 / M. Federowski. – Т. 1. – Kraków: Wydawnictwo Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności, 1897. – 509 s.

УДК 398.4(477.82/.83)

А. Кривенко

АПОТРОПЕЇЧНА СЕМАНТИКА ВОДОХРЕСНОЇ ОБРЯДОВОСТІ У ВОЛИНЯН (НА ОСНОВІ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛІВ З СОКАЛЬЩИНИ)

У статті на основі польових етнографічних матеріалів, зафіксованих автором у Сокальському районі Львівської області, проаналізовано демонологічні уявлення волинян, пов'язаних зі святом Водохреще; здійснено характеристику та простежено локальну специфіку магічно-охоронних обрядодій у структурі відзначення свята та апотропеїчного застосування головних йорданських атрибутів.

Ключові слова: Водохреще, Волинь, Сокальщина, демонологія, апотропей, обряд, атрибут, уявлення.

In the article are analysed demonological beliefs, which are related to the Theophany Day, of the population of the Volyn; it is based on the author's field ethnographic materials, recorded in Sokal districts of Lviv region. In the article are described and is traced the local specific of magic and protective ceremonial actions in the structure of marking of holiday and apotropeical use of the main Theophany attributes.

Keywords: Theophany, Volyn, Sokal, demonology, apotropaion, ceremony, attribute, visions.

Богоявлення Господнє, в народі більш зване Йордан або Водохреще, – одне з найважливіших народно-церковних свят, яке завершує різдвяно-водохресний етап зимового календарного циклу. У зв'язку з цим його звичаєво-обрядове відзначення наповнене ритуалами, спрямованими на захист, нейтралізацію та знешкодження “нечистої” сили, яка, за повір'ями, перебуває у земному світі впродовж усіх різдвяних свят. З огляду на недостатнє наукове вивчення оберегових функцій йорданської обрядовості й атрибутики українців доцільно здійснити такий розгляд на основі матеріалів вузьколокальних теренових досліджень. Це сприятиме конкретнішому з'ясуванню етнорегіональної специфіки та загальноетнічних рис окресленої ділянки традиційної культури українців. Одним із таких теренів є Сокальщина на Львівщині, яка репрезентує галицьку частину історико-етнографічної Волині¹, – району, де, попри недостатню вивченість та висвітлення у фаховій літературі, збереглося чимало реліктів та локальних особливостей не лише зимової обрядовості, а й духовної культури краю загалом. Відтак, необхідною є характеристика магічно-охоронних обрядодій у структурі відзначення свята Водохреще та дослідження апотропеїчного застосування головних йорданських атрибутів у волинян Сокальщини.

Джерельною основою розсліду є етнографічні дані, зафіксовані автором в ході польової експедиції у 2013 році в селах Сокальщини [1]. З метою історико-порівняльного аналізу використано матеріали кінця XIX – початку XX століть, а також новочасні розвідки, присвячені окремим аспектам різдвяної обрядовості не лише досліджуваного району, а й інших теренів Волині (праці Б. Сокальського, І. Коперницького, Н. Димнича, В. Галайчука, А. Дмитренко, Т. Пархоменко і ін.).

У звичаєво-обрядовій структурі різдвяно-водохресних свят простежено ритуали запрошення, частування та проводів душ померлих родичів [Див.: 16, с. 334] й вигнання усіх потойбічних істот загалом. Останнє виражено в обрядовому комплексі відзначення свята “Водохреща” або “Йордану”, яке чітко простежено на Сокальщині [4, арк. 8, 12, 13, 33, 5, 62, 71]. Тут ще в XIX ст. період від Нового Року до Богоявлення українці вважали часом розгулу “нечистої” сили. Існувала навіть заборона працювати вечорами і запалювати в хаті світло, аби не накликати помсту та гнів злих духів [25, с. 184]². Мотив їхнього вигнання простежено в головному йорданському обрядодійстві – освячення води. Респонденти стверджували, що в давнину воно відбувалося на водоймі. Згідно із загальноукраїнською традицією, процесія на чолі зі священником шшла до найближчої ріки чи ставка. Після відправи молебнів священник занурював хреста в ополонку, що символізувало освячення води, після чого селяни набирали її в посудини для власного вжитку. Прикметним є звичай, розповсюджений на всій Волині, в момент занурення хреста стріляти з рушниць та вштовпувати гомін [5, с. 8; 11, с. 63; 19, с. 331; 22, с. 4]. Такий апотропеїчний галас спрямований на знищення “нечистої” сили, яка, згідно з повір'ями, в результаті освячення водойми, виходить на сушу. З уявленнями про очищення води від усього “злого”, “поганого”, “нечистого” пов'язана заборона на прання у ній одягу впродовж одного або двох тижнів після свята [3, арк. 124]³. Так, за віруванням населення Сокальщини, зафіксованим ще у XIX ст., злі сили, яких, мовляв, вигнав із води хрест, обов'язково поверталися туди після того, як хтось виправ у водоймі одяг [22, с. 258]. Цікаво, що на початку XX ст. про жінку, яка прала невдовзі по Водохрещу одяг волиняни казали: “От уже чорта пішла топоти, не могла трохи почекаати” [2, арк. 29]. Зауважимо, під час експедиційного дослідження нам вдалося зафіксувати аналогічне вмотивування цієї заборони, що свідчить про збереженість на Сокальщині давніх уявлень: “Бачите, воду святили по ополонках і нечистий вже вискакував з води, бо він в свяченій воді не може бути. А потім шматі прали тими працями, працями такими дерев'яними. Ну, і як жінка хлявне тим праником, чорт обов'язково скаче в воду. І вже знов будуть в воді чорти... Зараз по Йорданіне, хоч за тиждень, чи більше. Бо все одно треба було їти прати. Тоді чортів згадували” (с. Городиловичі, нині Сокальського р-ну Львівської обл.) [1, арк. 8].

На Сокальщині, як і на всій Волині, водосвяття традиційно відбувалося в два етапи: біля церкви – напередодні Водохреща та освячення водойми безпосередньо в день свята. У надвечір'я Богоявлення Господнього перед трапезою селяни окроплювали принесеною з церкви водою усі житлові та господарські споруди, а також худобу для захисту від злих сил⁴. З колосків жита, які витягли з різдвяного снопа, виготовляли спеціальне кропило. Виконавцем обряду був господар, котрого супроводжував хтось із членів сім'ї, тримаючи в руках хліб, кутю та посудину з освяченою водою [3, арк. 81, 124]. Цікаво, що на Сокальщині до цього дня випікали спеціальний прісний хліб (іноді дев'ять хлібин) із зображенням хреста, якого під час освячення кожної будівлі господар розламував на кусочки й з'їдав [25, с. 188]⁵. При цьому глава сім'ї на дверях кожної будівлі малював освяченою крейдою одного або три хрестики [5, с. 8; 11, с. 63; 22, с. 2; 23, с. 100; 24, с. 145; 25, с. 187]. Зауважимо, що на Кременеччині (Тернопільська обл.) господар також випалював свічкою хрести на одвірках [7, с. 235], а на волинсько-опільському пограниччі встромляв на воротах

¹ Галицька Волинь – територія північних районів Львівської обл. з мм. Сокаль, Радехів, Кам'янка-Бузька, Буськ, Броди і ін. північніше Рави-Руської, південніше Кам'янка-Бузької–Буська–Олеська–Підкаміння, що 1772 року відійшла до Австрії [14, с. 44].

² Заборона на різні види робіт існувала і на Поліссі [7, С. 95].

³ В записках П. Чубинського знаходимо таку аргументацію цієї заборони: “Протягом тижня чорти сидять глибоко у воді і не можуть інакше вилізти, як тільки вхопившись за білизну” [19, с. 5].

⁴ На волинсько-опільському пограниччі вірили, що під час окроплення обійстя негрішна людина може побачити, як “лихе тікає од тої води” [16, с. 331].

⁵ Подібний звичай існував на Холмщині, де хліб мав форму хреста (“найстарша булка”), а після повернення з церкви на Водохреще несли його до обори і згодовували всім домашнім тваринам [17, с. 269].

спеціально виготовлені до цього дня дерев'яні хрести [19, с. 330]. Волиняни вірили, що вони є особливо сильним оберегом від злих сил. Намальовані зображення стирали на Стрітняні або ж лише поновлювали кожного року. Такі обрядодії виконували вдруге наступного ранку або лише раз безпосередньо на свято Водохреща. Нині посвячення селянських домівок і малювання хрестів на дверях здійснює священик при обході селянських помешкань напередодні або протягом кількох днів опісля Йордану. Привертає увагу переконання селян волинсько-подільського пограниччя в необхідність знищення таких зображень одразу після нанесення їх священиком⁶, інакше, мовляв, “кури не будуть нестися”⁷.

З народних уст: “На Йордань пішли так само відсвіта до церкви і по воду йшли. Воду святити, прийшли додому, покропили будинок, але ще на Коляду ввечері ходили до церкви... Вісімнадцятого на Коляду йшли до церкви водицю святити. То в церкві святити, а дев'ятнадцятого, то вже виходили на річку, святити воду. Там такий йордань робили. То був лід з хреста, такий витинали з льоду. І на річку святити і ходили...” (с. Стенятин Сокальського р-ну Львівської обл.); “Мона кропити, ходити на гору, до льоду, всюди..., то всюдакроплят... коли в Йордані хрецається” (с. Стенятин Сокальського р-ну Львівської обл.); “Вода свячена... і кропили водою. Ставиш [хреста] на стайні..., на кожних дверях...Я кроплю, в хаті всю кроплю і в хліві всю. Нема господаря, та я кроплю...Казали, від злого духа” (с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл.); “Священик ходив зі свяченою водою. В нас ходив на Коляду перед Йорданем ходив по хатах, святити...” (с. Гордиловичі, нині Сокальського р-ну Львівської обл.); “Хрести робимо на різдвяні свята [...] на Йордань, щоб відлякати тих злих духів від хати...” (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.) [1, арк. 12, 37, 8, 71].

Подекуди на Сокальщині замість зображення хрестів крейдою використовували т. зв. “йордані” або “гордані” – хрестоподібні фігури, які колись виготовляли з соломи (“діда”), а в новітньому пору витинають з паперу. Їх клеїли на всі вікна та двері терміном на дев'ять чи сорок днів або ж знімали на Стрітняні. Надалі їх тримали на горіщі, покуті або ж спалювали. Вони виконували апотропеїчну функцію не лише в структурі зимових свят, а й в сімейних та оказіональних обрядах. Зокрема, ними накурювали для виловування недуги, особливо ляку в дітей, давали в піїло корові після отелення і ін. Ось, як про їхнє застосування висловлювалися старожили: “І на хліві навіть, на вікнах і на дверях вирізали «йордані» і хрестики, то вже нечиста сила не прийде. І свяченою водою обов'язково кропили і в хліві, і хто пчолі мав, і в стодолі всю кропили свяченою водою. І на стодолі ті хрестики, всюда по всіх дверях витинали. Я кажу, що якесь то шепердчуття було... Витинали з паперу такі хрести спеціальні, йордані такі во, квітки, чотири тих листки. І зі соломи робили хрестики, таже приліплювали на вікнах, на дверях...” (с. Гордиловичі Сокальського р-ну Львівської обл.); “Як прийдемо з церкви з водицею, то в хаті кропимо водицею, потім на двері, на дверях хрестики малюють. А на вікнах колись витинали смо такі...йорданьки, то такі якесь зірочки, то ще на вікнах наліплювали... з папера” (с. Стенятин Сокальського р-ну Львівської обл.); “Колись...ще такі фігурки витинали на двері, на вікна. На вікна навіть зі соломи робили хрестики, чіплели на вікна...І в снігах і всюда хрестили і ставили хрести...[Потім] збирали собі в кульочки і повісити...в коморі на бальку...” (хутір Юзефка, нині Сокальського р-ну Львівської обл.); “Хрести малювали на Йордань і витинали. Так робили зі соломи хрести..., такі йордані робили і на вікна. То мона було не здолати аж до Стрітняні, а потім де, як чи дитина злякає, чи шо, то накурювали тим...” (с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл.); “Перше витинали йордань з паперу... На дверях ліпили і на вікнах ліпили паперові йордані і з соломи були такі і ялинка, і йордань, і хрестики з соломи і так вчепили... Вікно було мокре, бо в хаті палилося... А тепер клеєм... [Висіли] дев'ять днів, а потому забирали тай спалювали. А ще колись робили такий прикраси...” (с. Горбків Сокальського р-ну Львівської обл.); “Хрести, такі йорданські вирізують з паперу. І ліпили по дверях...Більше, як не тримали, сорок [днів]...Палили... Брали трапку і ті хрести крейдою, мали свячену. Як на Великдень святять паску, то завжди крейдою святити треба. І тею крейдою потім хрести роблять на Водохреще” (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.) [4, арк. 8, 17, 24,33,42].

На Сокальщині з йорданською водою пов'язано чимало повір'їв та легенд, зокрема про її опівнічне перетворення у вино, яку лише “щасливець” може черпати з річки, ставка чи криниці [25, с. 184]. Волиняни вірять, йорданська вода, нібито, не псується, тому користуються нею впродовж одного, а то й кількох років [22, с. 3]. Зберігають її на покуті, на столі, на горіщі у емкостях (пляшках, глечиках чи банках), в котрих набирали воду після освячення. Окрім лікувально-очисних властивостей освячена на Водохреща вода, в народній уяві, виконувала апотропеїчну функцію. Зокрема, кожен із членів сім'ї потрошки її живив для оздоровлення та захисту від усього злого. З аналогічною метою її додавали до піїла коровам не лише в день водосвяття, а й при отеленні, першому вигоні на пасовисько чи вроках⁸. Цією водою кропили новозбудовані домівки перед вселенням, вірячи, що вона не допустить туди “нечисту” силу, кропили нею покійника та труну в часі поховання і ін. Волиняни, як і українці загалом, використовували йорданську воду як засіб-апотропей у структурі не лише календарної, а й в усіх циклах родинної обрядовості та оказіональної [6, с. 340, 341; 9, с. 34, 43; 13, с. 110].

Отже, у структурі водохресної обрядовості волинян Сокальщини чітко простежується мотив вигнання та захисту від “нечистої” сили. Зважаючи на загальноволинську, як і загальноукраїнську основу йорданської обрядовості жителів Сокальщини, що проявилася у народних повір'ях (“не псування” води, перетворення її на вино, перебування чорта у водоймі тощо) [9, с. 44, 48; 18, с. 34; 21, с. 27], звичаєво-обрядовій структурі (стріляння з рушниць, освячення будівель, малювання хрестів тощо) [6, с. 308; 8, с. 94; 9, с. 48, 53; 12, с. 122; 13, с. 110; 14, с.371, 372; 15, с. 292; 18, с. 35], побутуючих заборонах (працювати, прати одяг) [9, 53; 13, с. 110] польові етнографічні матеріали, зібрані на досліджуваній території, вказують на збереженість реліктів давніх народних вірувань та наявність певних локальних особливостей традиційного відзначення свята Богоявлення Господнього. Зокрема, архаїчним є зафіксоване вмотивування заборони прати одяг після Водохреща на місці здійснення водосвяття як причини повернення чорта у воду. Регіональну специфіку має звичай виготовляти хрестоподібні фігури з паперу – т. зв. “гордані”, “йордані” та використання їх з апотропеїчною метою в календарних та родинних обрядових циклах населенням Галицької Волині (Сокальщина), заборона запалювати світло у йорданську ніч тощо.

Таким чином, фіксація етнолокальних та етнорегіональних специфічних рис та збереженість архаїчних елементів традиційної духовної культури зумовлює необхідність подальшого вивчення окремих теренів історико-етнографічної Волині для докладної етнографічної характеристики краю загалом.

Джерела та література

1. Архів ІМФЕ. – Ф. 15. – Спр. 142 (Етнографічний матеріал різних збирачів. 1909 – 1923 рр.), 76 арк.
2. Архів ІМФЕ. – Ф. 15. – Спр. 202 в (Етнографія та фольклор (одяг, взуття, нар. медицина, прикмети, нар. оповідання, легенди, приказки та ін.), записано в с. Синьгирі Троянівської вол., Житомирського в'їзду від Євдошук К. Кравченком В. Г. та самим Євдошучком, 1920 р., арк. 16–55.
3. Архів ІМФЕ – Ф. 15-3. – Спр. 256 (В. Кравченко. Збірка етнографічних та фольклорних матеріалів. Загальний календар. Записи різних збирачів. Частина V. 1941), 193 арк.
4. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (Далі – Архів ЛНУ імені Івана Франка). – Ф. 119-Р, оп. 17, спр. 497-Е, 80 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми “Календарний пласт волинської демонології”, зафіксовані аспіранткою Інституту народознавства НАН України Кривенко Анастасією Олександрівною 6–11 серпня 2013 р. у Сокальському районі Львівської області та Іваничівському районі Волинської області).
5. Беньковский И. Поверья, обычаи, обряды, суевья и приметы, приуроченные к “Риздвяным Святам” / И. Беньковский // Киевская старина. – 1896. – Т. LII. – Кн. 1. – Отд. II. (I) – С. 1–9.
6. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотровського / Михайло Возняк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. ССXXX : Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 303–351.
7. Галайчук В. Різдва-Водохресні свята в околицях Кременя / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету.– Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 44. – С. 215–240. – (Серія історична).

⁶ На Кременеччині намагалися такі хрестики стерти, “бо, кажуть, гречка буде довго цвісти”, “щоб гречка родила” [4, с. 237].

⁷ Зап. 05.07.2014 р. у с. Рибчинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Лесько Марії Савківни, 1935 р. народж.; Зап. 08.07.2014 р. у с. Зозулинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Задорожнюк Ніли Сергіївни, 1938 р. народж.; Зап. 08.07.2014 р. у с. Зозулинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Павлюк Міни Олександрівни, 1934 р. народж.

⁸ Зберігали волиняни також “віліїську” воду, котру використовували в аналогічних випадках. Різниця лише в народному трактуванні призначення освяченої субстанції – “віліїська” вода вважалася “для мертвих”, йорданська – “для живих” [4, с. 236].

8. Горошко Л. «Водице-орданице...умий мене від всякого лиха» (обрядове застосування освяченої на Йордан води в карпатській традиції) / Л. Горошко // Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць / Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса, 2011. – С. 91–98.
9. Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини / Леся Горошко. – К.: [Вид. Олег Філюк], 2014. – 256 с.
10. Дмитренко А. Різдвяні звичаї на Волині (за польовими дослідженнями) / А. Дмитренко // Минувле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимир-Волинського та Волині: матеріал XLVII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 1025-й річниці Хрещення Київської Русі та першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський, м. Луцьк–м. Володимир-Волинський, 19–20 черв. 2013 р. / упоряд. А. Селюк. – Луцьк, 2013. – С. 91–96.
11. Доманицький В. Народний календар у Ровенським повіті, Волинської губернії / Василь Доманицький // Матеріали до української етнології. – Т. XV. – Львів, 1912. – С. 62–89.
12. Красовський І. Календарна обрядовість / І. Красовський, Й. Вархол // Лемківщина: історико-етнографічне дослідження у двох томах. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2002. – Т. 2. Духовна культура. – С. 113–123.
13. Курочкін О.В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність / О.В.Курочкін. – К.: Наукова думка, 1978.– 191 с.
14. Курочкін О. В. Обрядовість (Календарні свята й обряди) / О. В. Курочкін // Поділля: історико-етнографічне дослідження. – К.: Доля, 1994. – С. 358–385.
15. Кутельмах К. М. Календарна обрядовість / К. М. Кутельмах // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 286–302.
16. Кутельмах К. Полісько-карпатські паралелі в загальноукраїнській календарно-обрядовій сфері / Корнелій Кутельмах // Народознавчі Зошити. – № 3-4. – Львів, 2006. – С. 328–337.
17. Макарчук, С. А. Історико-етнографічні райони України: навчальний посібник / С. А. Макарчук. – Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2012. – 351 с.
18. Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень / Тетяна Пархоменко. – Рівне: видавець Олег Зень, 2000. – 200 с.
19. Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках Жовківського повіту / Ярослав Пастернак // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI–XXII. – Ч. 1. – С. 321–352.
20. Рижик Є. Календарні обряди українців Холмщини та Підляшся / Єлизавета Рижик // Холмщина та Підляшся: історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1997. – С. 251–269.
21. Турянська М. Бойківські звичаї з Різдвяних свят, Нового Року та Йордану / Марія Турянська // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1934. – Ч. III. – С. 23–27.
22. Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом / П. П. Чубинский. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. III: Народныйдневник. – 490 с.
23. Dymnyz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia / Nazar Dymnyz // Rocznik Wołyński. – Równe, 1930. – Т. 1. – С. 94–106.
24. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / I. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1887. – Т. XI. – Dział III. – S.130–228.
25. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów, 1899. – 496 s.

УДК 94:[2-47+655.4]:271.2-773(477.81/82) «17/19»

Д. Мельничук

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ У ВОЛИНСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XX ст.)

У статті проаналізовано розвиток освітньої та видавничої діяльності Православної церкви на теренах Волині в кінці XVIII – на початку XX ст.

Ключові слова: Волинська єпархія, Почаївська лавра, Волинські єпархіальні відомості, Почаївський листок, Волинська Духовна семінарія, Духовне училище, Православна церква.

The article analyzes the development of educational and publishing activities of the Orthodox Church on the territory of Volyn in the late XVIII - early XX century.

Keywords: Volyn Eparchy Pochaevskaya laurel, Volyn diocesan information Pochaivskiy leaf Volyn Theological seminary, Theological College, the Orthodox Church.

До заснування Волинської Духовної семінарії 1796 року в м. Острозі преподобним Варлаамом Шишацьким нечисельне православне духовенство Волині мало переважно домашню освіту. Згодом на історичній Волині і Поліссі Руська православна церква мала достатню кількість семінарій і Духовних та світських училищ для підготовки учнів до вступу в семінарії. Це були православні парафіяльні Духовні училища, в яких навчалися діти духовенства, здобуваючи початкову духовну освіту для вступу в семінарії [7, с. 246].

У Бердичеві парафіяльне училище при храмі Св. Миколая вів випускник Волинської Духовної семінарії, благочинний Петро Дунін-Борковський. Училище було відкрито 9 вересня 1819 року. До нього були приписані діти священних родин і церковнослужбовців Житомирського і Новоград-Волинського повітів. У кожному такому парафіяльному училищі було по 2 класи із дворічним терміном навчання в кожному. Успішні учні часто виконували навчальну програму за один рік. З другого класу парафіяльного училища учнів переводили в нижче відділення Острозького повітового училища, а тоді з 1825 року до Ганнопільського та з 1835 року до Крем'янецького Духовного училища.

Станом на 1833 рік в зазначених нижче юнацьких училищах була така кількість учнів: Бердичівське – 19, Загаєцьке – 22, Ковельське – 15, Клинецьке – 29, Острозьке - 273 (з них в 1 класі - 143, в 2 класі - 130) [6, с. 151].

5 травня 1833 року Комісія Духовних училищ повідомила семінарське правління з документом № 1190 про заснування у вересні того ж року повітового і парафіяльного Духовного училища при Дерманському Свято-Троїцькому монастирі. Його офіційне відкриття відбулося 17 вересня 1833 року.

Після реорганізації 1854 року були наступні юнацькі Духовні училища у Волинській єпархії: Милецьке, Дерманське (Клеванське), Крем'янецьке, Житомирське переведене 1864 року з с. Білосток. В 1875 році засновано православне Холмське Духовне училище, а 1864 року відкрито Житомирське й 1881 року Крем'янецьке дівоче училище.

Як вже було зазначено вище, в Духовних училищах навчатися в переважно діти священників, дияконів, псаломщиків, а також серед них були й обдаровані діти міщан та інколи й селян. Всі освітні заклади того часу носили суто духовний характер і, аби здобути початкову освіту потрібно було закінчити Духовне училище. Світські освітні заклади до другої половини XIX ст. були укомплектовані переважно дітьми дворян, а селянським і священицьким дітям місця не відводилися. [1, с. 337].

Особливе занепокоєння у лаврського керівництва викликав недостатній рівень викладання Закону Божого у школах єпархії, що призводило до втрати церковно-приходських школами досить вагомого засобу для досягнення свого основного завдання – морально-релігійного виховання дітей у дусі Московської церкви.

Так, Почаївським місіонерським з'їздом у 1909 р. було прийнято ухвалу, затверджену архієпископом Антонієм, про необхідність викладання Закону Божого у школах парафії тільки духовенством. Виключення могли становити лише школи, що розташовувалися у віддалених місцевостях. Там даний предмет дозволялося викладати іншим учителям, але під контролем священнослужителя. Священників, які ухилялися від викладацьких обов'язків, позбавляли всляких привілеїв та нагород [4, с. 94].

Світська влада Російської імперії мало дбала про розвиток початкової освіти населення в першій половині XIX ст. При цьому вона перевагу надавала не планомірній підготовці кваліфікованих учителів, а використанню безкоштовної праці духовенства. Саме із цією метою в основу освітньої системи було покладено парафіяльні училища.

На початок XIX ст. припадає особливе поживлення культурно-освітньої діяльності. При Почаївському монастирі було відкрито три школи, у яких здобували освіту діти із заможних сімей з території Волині та Галичини.

Довгий час при Почаївському монастирі функціонувала малярська школа, яка готувала фахових іконописців, а також майстерня церковних устаткувань та прикрас, школа дереворитного різьбярства і гравіювання.